

Aksan Doğan, *Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü*
(*Temel Kavramlar*), Ankara 2008, 224 s. Bilgi Yayınevi.

Nail TAN*

Deđerlendirmeler

Dil bilimci Prof. Dr. Doğan Aksan, yeni kitabı *Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü*'nde, dil-kültürel kimlik ilişkisini inceliyor ve Türk kültürünün dile yansımalarıyla ilgili çok sayıda örneğe yer veriyor.

Prof. Dr. Rifat H. Gürsoy'a ithaf edilen kitabın ön sözünde Aksan, kitabını yazış amacını řu cümlelerle açıklamış:

Bir toplumun dili, öylesine ilginç, öylesine çok yönlü bir düzendir ki, dildeki kavramların, bunlarla ilgili sözcük, deyim, atasözü ve çeşitli anlatım kalıplarının incelenmesi, o toplumun kültürünü, dolayısıyla kimliğini de ortaya koyabilmektedir.

...

Bu kitap, bir yandan anadilimizle kültürümüz arasındaki sıkı bağlılığa ışık tutarken, bir yandan da Türkçenin tarih boyunca sahip olduğu sözcük varlığının genişlik ve zenginliğini sergilemeye yöneliyor. Amacımız, bir kültür tarihi çalışmasına girişmek değil, kültür incelemelerine yararlı olmak, anadilimizin ürünlerinin sağladığı olanaklarla, geçmişten bugüne, kültürümüzün kimi niteliklerini halkımıza aktarmaktır. Dolayısıyla kitabımız, Türkçeye yönelen bir kültür araştırması denemesi, bir başlangıç olarak düşünölmelidir" (s. 11).

Türklerin maddi ve manevi kültürünün temel kavramlarını, ana öğelerinden ilkle gelenleri ele alan yazar, çalışmasında, verdiği örneklerde Türkiye Türkçesini temel almış, ancak yeri geldikçe çağdaş Türk lehçelerinden de yararlanmayı ihmal etmemiş.

Kitap, bir girişle beş bölümden oluşuyor. Beşinci bölümden sonra yer alan kaynakça ve dizinle sona eriyor. Giriş bölümünde "Kültür nedir?" sorusuna kısaca cevap verildikten sonra dil-kültür ilişkisi üzerinde duruluyor. Yöntem ve ele alınan kültür kavramlarının hangi ilkelere, ölçülere göre seçildiği açıklanıyor. Yazarın dil-kültür ilişkilerini açıklarken görüşlerine itibar ettiği, alıntılar yaptığı bilim adamlarından Alman L. Weisgerber'e göre; *Anadili; bir dil topluluğu vasıtasıyla dünyayı söze dönüştürmedir*. Yine aynı bilim adamına göre; *Dil, ruh yaratan, kültür taşıyan ve tarihsel gücü olan bir kuvvettir*. Türkiye'den Türk kimliğini araştırana ve dil-kültür bağını irdeleyen bilim adamlarından Bozkurt Güvenç'e göre ise; *Kültürde ne varsa dilde de*

* Araştırmacı-yazar / ANKARA.

vardır. Dildeki her şey kültürden gelir. Kültür, dilde yaşar, gelişir, birikir. Dil, kültür hazinesinin bilinci, ruhudur. Toplumsal kurumları birbirine bağlayan, toplumu toplum yapan gizemli bağ, dildir. (s. 20).

“İnsan ve Toplum” başlığını taşıyan birinci bölümde, Türk kültürünün temel öğelerinden kadın, erkek, evlenme, düğün, gelin, güveyi, erkek çocuk (ad koyma), anne ve baba kavramları üzerinde duruluyor. Kavramların dile yansımaları incelenirken Türk dilinin ana kaynakları Orhun ve Yenisey Yazıtları, *Divanü Lügati t-Türk*, İbni Mühenna Sözlüğü, Destanlar (Oğuz Kağan, Dede Korkut Destanı gibi), *Kutadgu Bilig*, *Atabetü l Hakâyık* yanında divan ve halk şiiri, atasözü ve deyimler ile *Derleme Sözlüğü*’nden yararlanılmış. Başta Sedat Veyis Örnek olmak üzere halk bilimcilerin derlemelerinden, incelemelerinden de örnekler verilmiş. Kavramlar incelenirken, Türk diline yansıyan özelliklerin yanında Türk kimliğini oluşturmadaki rolleri de vurgulanmış. Bu bağlamda, Türklerde evlenmeye verilen önem, soyun devamı açısından erkek çocuğa öncelik tanınması, kadının erkekten aşağı görülmesi ve anne-baba hakkı, özellikle gözler önüne serilmiş. Bu bölümdeki kavramlarla ilgili dil malzemesinden birkaç örnek atasözü vermekte yarar görüyoruz:

Atasözleri:

Kişiyi vezir eden de karısı, rezil eden de.

Karın, kardeşten yakın.

Kocasız karı, beysiz arı.

Er gönlü ibrişim, dolaşırsa açılmaz.

Avratın düzdüğü evi Tanrı yıkmaz, avratın bozduğu evi Tanrı yapmaz.

Evi ev eden avrat, yurdu yurt eden devlet.

Düğün aşıyla dost ağırılanmaz.

Düğün dernek, hep bir örnek.

Düğünün borcuyla Ramazan’ın harcını Allah kayırır.

Oğlum olsun da ot kökü olsun.

Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar.

Ananın dostu damat, babanın dostu evlat.

Ana ile kızı dövüşmüş, komşu sahi sanmış.

Anasına göre danası olur.

Deyimler:

Düğün evi taktuk, el oynadı (yedi) biz baktık.

Düğün evinden haberi yok, samanlığa keşkek götürür.

Düğün evinde deva var, acık acık eve var.

Gelini oynamayı severdi, güveyi de çalgıcı çıktı.

Gelin getirdim oynayı oynayı, gelin gösterdi çatal aynayı.

Güvey ellerini şaplatacak.

Anası ölmüş tay gibi yatmak.

Anan belli, baban belli, nerden geldin dandın (hoppa) gülü?

Babasının sakalına tavşan asmak.

İkinci bölümde irdelenen kavramlar, günlük hayatla, yaşayışla ilgili. Yazar "Yaşama Koşulları" başlığını atmış. Türklerde beslenme kültürüyle ilgili başlıca kavramlar (ekmek, et, süt, peynir, yoğurt, ayran, kımız, şarap) ile barınma-ulaşım konusundaki ev ve at kavramları, yine aynı yöntem çerçevesinde incelenmiş. Türkçenin ana kaynaklarından seçilen atasözü, deyim, beyit ve destan unsurlarıyla pekiştirilmiş. İnceleme sonucunda; Türk kültüründe ekmeğin yeri, ona verilen kutsallık, tuz-ekmek hakkı, etin Türklerin beslenmesinde oynadığı rol, eti yenen ve yenmeyen hayvanlar, pastırma, şiş kebab, ekmekle etin makbul yemek oluşu, sütün önemi, Türklerin süttten ürettiği peynir, yoğurt, ayran ile kımız ve şarabın kültürümüzdeki yeri ayrıntılı olarak ortaya konulmuş. Bu bölümde örnek olarak verilen atasözü ve deyimlerden birkaçını biz de yinelemek istiyoruz:

Atasözleri:

Ekmeği,ekmekçiye ver, bir ekmek de üstüne ver.

Açın koyunda ekmek durmaz.

Ekmeğin kestiğini kılıç kesmez.

Et vezir, ekmek padişah.

Et giren eve dert girmez.

Sütlü inek süsken olur.

Peynir ekmek, hazır yemek.

Zemheride yoğurt isteyen, cebinde bir inek taşır.

Bildiğin ayranı, bilmediğin yoğurda değişme.

Ev devdir.

Evde horoz, sokakta tavuk olma.

Bin atın varsa inişte in, bir atın varsa yokuşta bin.

Deyimler:

Ekmeğini kazanmak.

Etle deri, yemeyle diri.

Etli sütlü konuşmak.

Sütlü iken sağdın sütümü, sütsüz iken koca domuz koydun adımı.

Peynir ekmek gibi gitmek.

Ayranı ekşimez olmak.

Atının ayağında nal yok, döşemede at koşturur.

"Toplumda Gelenek Görenekler, İlişki Sözleri" başlıklı üçüncü bölümde, Türk kültürünün Türkçeye yansıyan konuk ve konukluk, komşu ve komşuluk kavramlarıyla insanlar arasındaki günlük ilişkiler sırasında kullanılan kalıplaşmış sözler incelenmiş. Türk kimliğini oluşturan değerlerden konukseverlik, komşuluk, komşu hakkı, edebî kaynaklar gösterilerek vurgulanmış. Bu bölümde sıralanan örneklerden ilginç bulduklarımızdan bazıları şunlardır:

a. Atasözleri:

Misafir on kismetle gelir, birini yer, dokuzunu bırakır.

Misafirin umduğu, ev sahibine iki öğün olur.

Komşunu iki inekli iste ki, kendin bir inekli olasın.

Komşu ekmeği komşuya borçtur.

Komşu komşuya bakar, canını ateşe atar.

b. Deyimler:

Komşuya yürek ağrısı gelmiş, sana da bana da.

Komşusundan huy kapan, ayranına su katan.

Güle güle oturuma gitmek.

c. İlişki Sözleri:

Su gibi aziz ol.

Allah dört gözden ayırmasın.

Güle güle kirlensin.

Işıklar içinde yatsın.

Allah sizlere ömür versin.

Sizden iyi olmasın.

Sözüm meclisten dışarı.

Bir yastıkta kocayın.

Bereketli olsun.

Kesenize bereket.

Elleriniz dert görmesin.

Özür dilerim.

Bir kusurumuz olduysa affola.

Dördüncü bölüm, hayatın geçiş dönemlerinden ölüm ve buna bağlı din-Allah-Tanrı kavramlarına ayrılmış. Önce Tanrı-Allah kavramı ele alınmış. Türk kültüründeki değişme, gelişme çerçevesinde İslam dinindeki Allah kavramına geçiş ve bu kavramın ifade ettiği kutsallık vurgulanmış. Sonra, ölüm kavramının dile yansımaları örneklerle açıklanmış. Bu bölümle ilgili de dilimizdeki bazı kullanım örneklerini sıralamak istiyoruz:

a. Atasözleri:

Allah, uçamayan kuşa alçacak dal verir.

Kör sıçanın rızkını Allah verir.

Allah herkesin falına bakar, boynuna takar.

Falan ölmüş, filan ölmüş, bir gün derler Sinan ölmüş.

Yaramdan ölmedim, sorandan öldüm.

Ölenin erini, kalkanın yerini alırlar.

b. Deyimler:

Allah yoluna vermez mangır, şeytan yoluna gider tangır tangır.

Allah verdi binecek, hani götürecektir?

Ölenlerin öğütçüsü, kalanların ağıtçısı.

Ölüsü özsüz kor, dirisi gözsüz kor.

Ölüye ağlamaz, diriye gülmez.

“Değerlendirme-Sonuç” başlığını taşıyan beşinci bölümde yazar; ele aldığı kavramlar içinde en çok tartışmaya yol açabilecek kadın, erkek kavramının olumlu-olumsuz yönlerini değerlendirdikten sonra ekmek, yoğurt, kıymız, ev, at, konuk, konukluk, komşu, komşuluk, Tanrı ve ölüm kavramlarının Türk diline yansıyan sözvarlığı hazinesine dikkatleri tekrar çekmiştir.

Yazarın ön sözünde belirttiği gibi, genç araştırmacıların, çeşitli bilim sanat alanları mensuplarının Türk kültürünün diğer kavramlarını da aynı yöntem doğrultusunda incelemeleri, Türkçenin zengin sözvarlığına yeni katkılarda bulunmaları ve Türk kimliğini dört başı mâmur ortaya koymaları çok yararlı sonuçlara ulaşmayı sağlayacaktır.

Prof. Dr. Doğan Aksan'ı, *Türkçenin Gücü* (1987), *Halk Şiirimizin Gücü* (1999), *Türkçenin Zenginlikleri, İncelikleri* (2005) kitaplarını tamamlayan bu yeni çalışması için kutluyoruz.

